

PLINIUS INDICUS

(GEORG EVERHARD RUMPHIUS)

Het pad naar 's mensen bijzondere bestemming is meestal niet gebaad, het is grillig en vreemd; de directe getuigen kunnen er niet wijs uit worden, schudden het hoofd of profeteren: daar komt geen spaan van terecht, zonde van den jongen om zo te mislukken!

Ongetwijfeld zal men dit ook wel van Georg Rumph gezegd hebben. Zijn vader, bouwkundige te Hanau aan de Main, laat den knaap de Latijnse school aldaar doorlopen. En in plaats dat de frisse kop daarna met een academische studie en promotie de kroon op het werk zet, om zich aldus een eerzame positie te verwerven, verlaat hij moedwillig alle gebaande wegen en gaat op avontuur uit. Hij wil wat van de wereld zien, zegt hij, hij is ook al achttien jaar, en schijnt haast te hebben. Hij heeft nu al lang genoeg in Hanau rondgekeken — het leven is kort. Zijn vorstelijke graaf Ludwig von Griefenstein geeft hem een prachtkans om eens wat te beleven; want deze roept jonge mannen op voor dienstneming in het leger van de rijke republiek Venetië. Ah! Venetië — die open deur naar de Levant, de horizont verwijdt reeds. Wat is het vooruitzicht schoon! Dat zegt de graaf ook en als die nobele man het zegt, wie twijfelt dan nog?

En de argeloze zoon meldt zich, wordt genoteerd, verlaat het ouderlijk huis, het vertrouwde Hanau, ontvangt handgeld en gaat met anderen op transport naar Venetië. Dat ligt aan de Adriatische zee, maar de graaf zegt, dat de reis daarheen via de Nederlanden de kortste is. Jawel, naar Amsterdam. Packhuys van Oost en van West, heel Water en heel

[Straat,

Tweemaal-Venetien, waar 's 'tende van uw' wallen?

Segt meer, segt, Vreemdelingh, Segt liever niet met allen: Roemt Roomen, prijst Parijs, kreayt Caïros heerlijkheid; die schricklixt van my swijght, heeft aller best geseyt.

Nu, George mag dan ook met recht verbijsterd zwijgen, als hem de schellen van de ogen vallen: hij komt namelijk tot de ontdekking, dat hij in de klauwen zit van een schelmachtig stel zielverkoopers, waarvan die lieve graaf de grootste is! Want deze man is niet anders dan een goed-gehonoreerde werfagent der Westindische Compagnie, één dier gieren en kraaien en raven, azend op verdoolde en onnozele jongelieden. Georg komt in Texel op een schip met een zeer gepaste naam terecht: *De Swarte Raef*, bestemd voor het wilde Brasiel, dat lelijk in lij ligt, sedert Johan Maurits niet meer aan het roer staat. Het benarde Recief aldaar verslindt soldaten, de compagnie wil nog een laatste poging doen, het te redden en Georg mag er mee helpen. Gelukkig voor hem, dat de Portugees er een stokje voor steekt. *De Swarte Raef* bereikt niet eens zijn bestemming, maar wordt buitgemaakt en aangezien de Hanause gymnasiast nog levend is, wordt hij als gevangene naar Portugal gebracht.

Daar verblijft hij enkele jaren en hoort er, dat Indië het schoonste oord der wereld is, niet de West — bewaar me! — maar de Oost, die Moluccos bijvoorbeeld bergen wonderen, daar wemen de wateren van rariteiten. En nu hij het van

ooggetuigen hoort, betrouwbare Portugezen, moet hij het wel geloven. Na zijn verlossing zoekt hij toch weer het oude nest op, Hanau.

Ieder verstandig mens zou nu, door scha en schande wijs geworden, zijn bekomst hebben van het avontuur. En dat heeft de jonge Rumph in zekere zin ook. Als hij dan ook in 1652 — hij is dan al 25 jaar — tóch weer naar Amsterdam trekt, gaat hij niet als geronselde gast, maar vrijwillig en bezonnen naar het werfkantoor der Oostindische Compagnie, dat zeer veel prijs stelt op dienstneming van jonge mannen met zekere ontwikkeling en hem als adelborst aanneemt. Het is een eenvoudige, bescheiden rang, maar er zijn wel gouverneurs-generaal, die minder begonnen zijn, als gemeen soldaat of matroos.

Hij verkrijgt zijn wens: de beschikker te Batavia, die bij aankomst van elke vloot het verse volk over alle kantoren der Compagnie spoelt, verwijst adelborst Rumph naar de Moluccos, en wel naar Ambon. Het zal wel niet van lange duur zijn, de mortaliteit is hoog, de kansen op overplaatsing zijn vele, met name onder de gegraduateerden. Na twee jaar maakt hij promotie tot vaandrig en fabryck, dat is zoveel als bouwmeester bij de militaire werken, want gouverneur De Vlamingh van Outshoorn merkt al gauw, dat vaandrig Rumph een bekwaam mathematicus is. „Tot de militaire charge is hij niet wel gehumeurd”, zegt de man, die zijn pappenheimers kent. Wat zal men er van zeggen? Het is jammer, maar de gouverneur heeft gelijk. Het is ook een rauw bedrijf, die militaire charge op de specerij-eilanden. Rumph is een brave borst, maar een houwdagen zal hij nooit worden.

Overigens niet te klagen! De man heeft zoveel andere kwaliteiten en gaven, dat de gouverneur ze zeer wel weet te gebruiken en te waardeeren. Daarom plaatst hij hem in de burgerlijke dienst in de rang van onderkoopman en gezaghebber op Lariké, een lief kustplaatsje van het eiland. Rumph trouwt met een Ambons meisje, krijgt kinderen en heeft een zeer gelukkig gezinsleven; hij maakt vrij snel promotie tot koopman en gezaghebber over de kust van Hitoe, wel de belangrijkste afdeling van het eiland Ambon. Bij zijn niet altijd gemakkelijke superieuren staat hij uitstekend aangeschreven, dat blijkt wel uit de rapporten over hem; een man van nuchtere bekwaamheid, die zich heel wel naar de humeuren der Ambonezen weet te schikken, het Arabisch schrift lezende en schrijvende, daarenboven geleerd in allerlei slag van wiskunsten; hij heeft de roem en ook het uiterlijk aanzien te zijn een man van goede kennis en ervaring in deze landen; van een goed en statig leven; van nederige en heuse omgang en vooral van een consciëntieus en oprecht gemoed, niet gierig of inhalig.

Een opsomming van eerbiedwaardige deugden en bekwaamheden en toch — hoogst onvolledig, tenzij men zijn bijzondere interessen heeft samengevat in de sobere aanduiding: van goede kennis in deze landen. Want deze man, die de wereld wilde zien, blijft jaar op jaar bezig op dat ene Molukse

eilandje, alsof hij daar het heeal ontdekt heeft. Hij schijnt bezeten van een passie tot onderzoek der natuur, der planten, dieren, gesteenten, van alles wat er groeit en bloeit en wemelt in de doorschijnende diepte der Molukse wateren, maar ook maakt hij studie van de talen, land, volk en historie van Ambon. O, er zijn meer ambitieuze compagniesdienaren met te veel vrije tijd, die louter uit liefhebberij aan dergelijke studies doen. Is Rumph ook wellicht één dier verdienstelijke amateurs, die bruikbare bouwstof bijeenbrengen ten behoeve van de heren academici?

Hij leest en verzamelt en zoekt en schrijft — om zo te zeggen — nacht en dag; hij verzoekt zeer onderdanig en beleefdelijk den heren bewindhebbers der edele compagnie om toezending van bepaalde geleerde werken uit Leiden en elders, ook om instrumenten. Kan een hoofdagenschap van een handelsvereniging zich eigenlijk wel inlaten met koopmansliefhebberijen? Gouverneur-generaal Maetsuycker adviseert gunstig, hij schijnt respect voor dien ploeteraar en onderzoeker van Ambon te hebben, hij helpt hem, waar hij kan. In de doorgaans dorre correspondentie over de affaires belangende de lopende negotie, over de politieke en militaire ontwikkelingen in het uitgestrekte gebied van Perzië tot Japan, is het geval-Rumph een momentje, dat den lezer even verrast en verbaast: men verwacht van een handelsvereniging geen bescherming van wetenschappelijke ambities. Toch moeten de heren in het vaderland en ook in het kasteel te Batavia het belang van Rumphius' werkzaamheden ingezien hebben, al verlangden zij natuurlijk die resultaten niet wereldkundig te zien, maar ze ten dienste der compagnie te gebruiken.

Uit die correspondentie blijkt ook, dat de zoon zijn vader nog niet vergeten is, want hij vraagt den bewindhebbers, of ze zo goed willen zijn, een deel van zijn tractement te willen zenden aan Augustus Rumph, bouwmeester te Hanau, als recognitie uit kinderlijke plicht. Zo zien wij hem ook „in het kleine” plichtsgetrouw.

In 1670, dus 17 jaar na zijn komst op Ambon, heeft Rumphius al een eerbiedwekkende hoeveelheid materiaal bijeengebracht voor een geschiedkundig werk, *de historie van Amboina sedert de eerste posseccie der Edele compagnie tot 1664*; voor een Maleis woordenboek; voor een aardrijkskundig boek, *de Ambonse landbeschrijving*; en voor wat eenmaal worden zal — *het Amboinse kruidboek*. Dan, in 1670, wil hij in het belang zijner studie naar Batavia gaan, maar — laten wij naar hemzelf luisteren, wat hem overkomt: „Het heeft God beliefd — gelijk ik mij verzekert naar zijn wijze raad en tot mijn zaligheid dienende — mij met een droevig toeval aan mijn gezicht te bezoeken. Juist in dit jaar, wanneer ik Ambonia meende te verlaten en voor het laatst, misschien al te haastig en onvoorzichtig, alle stranden en heuvelen doorkroop, geen ongemak noch zonnebrand, die toch in deze gewesten zeer vinnig is, achtende, om een volkomen kennis der resterende kruiden te bekomen. Door dit wandelen in de hitte der zonne werd mijn gezicht zodanig getroffen met een suffosio of cataracta nigra, dat ik in drie maanden hetzelfde genoegzaam verloor.

De zwarte staar. Blind. Wat dit voor hem en zijn gezin betekent? Ongeschikt voor zijn ambt, helaas, meent de gouverneur. En Rumphius begrijpt het, in het fort Amsterdam kan hij het bestuurs- en koopmanswerk niet meer aan. Maar is er niets aan te doen om dien alom geachten man te helpen? Hoe oordeelt Maetsuycker daarover? De raad van Indië besluit, Rumphius op grond van zijn langdurige goede en onopsprakelijke diensten in het genot van zijn rang en salaris te laten en hem een zittend ambt in het bestuurscollege van Ambon te geven.

Hij is dan 43 jaar. Tastend zal hij verder door het leven gaan. Gouverneurs, ambtenaren en kooplieden, militairen en predikanten zullen op Ambon komen en gaan, Rumphius blijft er de continuële figuur aan de tafel der magistraten in het kasteel Victoria. Brengt hij advies uit, hetzij schriftelijk in een gedegen rapport, of mondeling, belangende allerlei zaken — het is waard om er naar te luisteren.

Hoe staat het met zijn wetenschappelijk werk? Hij leent de ogen van zijn zoon Paulus en dicteert, wat zijn gevoelige vingertoppen tastend aan bloem en blad vinden. Van alle kanten der archipel zenden vrienden, geleerden en amateurs, hem houtsoorten, planten, heesters, zeegewassen, schelpen, gesteenten, hij onderhoudt met velen in Europa briefwisseling. Al die hulp en erkenning zijner verdiensten verkwikken hem in de lange nacht. Met zeldzaam geduld en buitengewone ijver bouwt hij voort aan zijn kolossaal boek. Zijn kamers zijn gevuld met belangrijke verzamelingen en manuscripten, tekeningen, copieën, en in zijn eigen kweektuin, waar alles zijn bestemde plaats heeft, behoeft niemand hem rond te leiden.

In de koele avond toeft hij gaarne enige tijd buiten voor een wandeling. Zo ook op een Februari-avond in 1674 ziet zijn vrouw hem nog even uitgaan. Zij roept hem na, toch binnen te komen, ze doet het uit bezorgdheid. Maar hij, de vertrouwde met de duisternis, blijft buiten. Tot hij plotseling de grond onder zijn voeten voelt trillen en schokken, om hem heen klinkt gekrijs en rumoer, gekraak en gekletter van ineenstortende huizen. Rumphius wankelt naar zijn woning, roepend de namen der zijnen. Maar zijn vrouw antwoordt niet meer; zij en haar jongste dochter liggen bedolven onder een gevallen muur. Wanhopig zit straks de blinde bij de lijken van die twee dierbaren neer.

En toch vindt hij weer opnieuw de kracht om zich op te richten, tot de arbeid, die hem roept. Na de aardbeving valt er veel te herstellen, want alles is hol en bol door elkaar gesmeten, beschadigd en ook zoekgeraakt. De blinde en zijn levenswerk, beiden kunnen niet buiten elkander. Hij zegt er van: zonder mijn werk zou ik bezorgd zijn, mijn dagen in melancholie te moeten eindigen. En als hij een schone orchideeën-soort een naam moet geven, laat hij noteren: *Susannae*, tot memorie aan zijn geliefde vrouw. Hij hertrouwt niet meer.

Het werk vordert, maar tot definitieve afsluiting en uitgave kan hij niet komen, hij wil zo volledig mogelijk zijn, ook met zijn benoeringen in vreemde, Indische talen en dat kost tijdrovende correspondentie met den taalgeleerde der Compagnie, Her-

bert de Jager. De Jager is een van die vrienden, welke hij nooit heeft gezien of gesproken, niettemin helpen die twee elkaar als gulle compagnons der wetenschap. En dan het tekenen der platen, waarmee Paulus jarenlang bezig is, wat vergt dat 'n zorg en tijd!

Maar omstreeks 1687 is het einde van de reuzenarbeid dan toch in zicht en kan hij schrijven: „Heeft Plinius onder het commanderen van de roomse vloot nog tijd kunnen vinden om zijn loffelijk werk te voltooien, waarvan de wereld nog hedendaags gediend wordt, zo heb ik nog al beter tijd en gelegenheid gehad, bij mijn geruste prefecturen, de planten van deze eilanden te beschrijven. Daar lopen er ook onder, die wel van anderen vóór mij beschreven zijn. Maar ik betrouw, dat men er geen vijftig tellen zal in dit gehele *Kruidboek*, hetwelk over de 700 stuks vertoont. En als men de voor-noemde vijftig in mijn en andere geschriften met opmerking naleest, zal men bevinden, hetgeen ik aldaar bijgedaan heb. En nog zal er genoeg overschieten voor de nakomelingen bij te doen.”

Nochtans — rust er misschien een fatum op hem en zijn werk? — In dat jaar vernielt een brand de halve kota Ambon, ook Rumphius' huis gaat er aan, een groot deel van zijn boeken, manuscripten, honderden getekende platen worden door het vuur verderd. Wat moet hij nu beginnen?

Gouverneur-generaal Camphuys hoort er van; hij is een vriend van De Jager, een bewonderaar van Rumphius, hij heeft veel met hem over het werk gecorrespondeerd. Rumphius moet geholpen worden, zegt hij, en zendt een klerk en een tekenaar ter beschikking van den blinde. Na vier jaar is althans het eerste gedeelte van het reuzenwerk (over de bomen en houtsoorten) klaar; om verdere risico's te vermijden wordt het naar Batavia gezonden; maanden later gaat het met één der retourvloten naar het vaderland.

Wat gebeurt er mee? Er is oorlog met Frankrijk — het schip met de schat van Rumphius wordt in de grond geboord — alles verloren!

In Batavia zegt Camphuys: neen, dat boek is niet verloren, hier is het. De voorzichtige, accurate man heeft er een afschrift van laten maken! Zo is het werk toch behouden. Zo zorgt hij voor Rumphius' arbeid, alsof het eigen arbeid is; ook na zijn aftreden als gouverneur-generaal, als hij op het eilandje Edam bij Batavia blijft wonen en de verschillende gedeelten van het *Kruidboek* doorgezonden moeten worden, is hij er mee bezig.

Camphuys zelf is ook auteur, hij heeft een geschiedenis van Batavia geschreven, verzamelt ook vreemde zeeplanten en zeldzame zeedieren. Natuurlijk stelt Rumphius daar veel belang in en schrijft hem: „Ik heb er van opgehoord, dat u op de eilanden Edam en Alkmaar, in de baai van Batavia, zulke zee-rariteiten hebt gevonden, dat ze met de Ambonse zouden kunnen wedijveren. Ik vermoedde dit al, want van verschillende vrienden ontving ik al 40 soorten, op de Bataviase stranden en eilanden bijeengebracht. Maar of ze in fraaiheid met de Ambonse kunnen wedijveren, dat raakt de eer der Ambonse monarchie! Ik heb daarom een honderd soorten uit de Ambonse voorvechter opgecommandeerd,

ze samengepakt in bijgaand tonnetje, om de Bataviase uit te dagen, hopende van de wedstrijd te zijner tijd een goede uitslag te horen. Verliezen ze het spel, zo behoeven ze niet terug te komen, maar mogen in gevangenschap blijven!”

Hoe de uitslag van die aardige wedstrijd is, weten we niet. Wel weten we, dat Rumphius' verzameling zo uitgebreid is, dat buitenlandse geleerden er diepe eerbied voor hebben. Zijn boek *Ambonse rariteitenkamer* over de wonderlijke schelpen weekdieren is in zijn tijd meer gelezen dan het *Kruidboek*, het was bepaald populair.

De jaren gaan, Rumphius loopt al naar de zeventig, als de laatste folianten van het *Kruidboek* met 700 prentverbeeldingen in zee gaan. Eén voor één gaan zijn oude vrienden heen; De Jager, het talentwonder van Batavia — de man kent twintig Oosterse talen — sterft na 32-jarige dienst; kort daarna, in 1695 wordt de oud-gouverneur-generaal Camphuys ziek, op zijn bed treft hij nog schikkingen voor de verpakking en verzending der duizenden beschreven bladen en tekeningen van den Ambonsen geleerde — en ontslaapt. Het jaar daarop kan de tekenaar Philips Van Eyck, die acht jaar met den blinde heeft samengewerkt, Ambon verlaten, — het werk is af. Hij mag met den klerk naar Batavia gaan om nog een en ander te ordenen. En als in 1697 het werk compleet en behouden in het vaderland aangekomen is, eren de bewindhebbers hem op hun wijze: ze benoemen zijn zoon Paulus, die tientallen jaren zijn vader heeft bijgestaan, tot de koopmansrang.

Rumphius is tijdens zijn leven dus geenszins onderschat of miskend. Hoewel de wetenschappelijke wereld pas jaren later bij het verschijnen der grote werken zijn betekenis voor de Indische botanie zal leren kennen, heeft de Weense natuurkundige academie hem voor enige ondergeschikte publicaties het lidmaatschap toegekend, met de vererende titel van Plinius Indicus. Het duurde rijkelijk lang, eer zijn boeken het licht zagen: de *Ambonse rariteitenkamer* verscheen in 1705; het *Kruidboek*, in 6 folianten, kwam in 1750 pas van de pers.

Rumphius ontsliep in 1702, hij heeft geleefd 75 jaar. Niet lang daarna overleed ook zijn zoon Paulus, die nog verscheidene historische en zoölogische studies van zijn vader in handschrift bezat. Zijn weduwe huwde met een stiefzoon van den bekenden dominee Valentijn, den auteur van het populaire werk *Oud- en Nieuw Oost-Indië*, waarin een deel van Rumphius' nagelaten kopij opgenomen is, zonder dat de herkomst of zelfs de naam van den Ambonsen geleerde ook maar genoemd wordt. Rumphius' biograaf P. A. Leupe, Dr. F. de Haan, de schrijver van *Oud-Batavia* en *Priangen* e.a. wijzen er op, dat de blinde na zijn heengaan, maar ook tijdens zijn leven bestolen is; dit is ook het lot geweest van dien asthmatischen taalploeteraar Herbert de Jager, wiens vele nagelaten geschriften en woordenboeken spoorloos verdwenen zijn.

Gelukkig is echter het overgrote deel van Rumphius' handschriften behouden gebleven in onze eigen universiteitsbibliotheken.

JOH. VAN HULZEN